

مصادیق هنجارهای اسلامی در میان دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم^۱

سید صادق نبوی^۲

سیده زهرا نبوی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۳

چکیده

امروزه، تربیت دینی و اخلاقی نوجوانان از مهم‌ترین آرمان‌های خانواده‌ها و از شاخص‌ترین اولویت‌های نظام آموزش و پرورش است و بنابراین، در پژوهش حاضر، درصدد تعیین مصادیق هنجارهای اسلامی در میان دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم با عنایت به تجربه زیسته بوده‌ایم. طرح مورد استفاده در تحقیق، کیفی و از نوع پدیدارشناسی بوده است. جامعه مورد مطالعه، کلیه اعضای هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان استان تهران و دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم در شهر تهران را شامل می‌شود که از میان آن‌ها شانزده صاحب‌نظر و پانزده دانش‌آموز با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از ابزار مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد از دیدگاه صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت و دانش‌آموزان، مصادیق هنجارهای اسلامی در مدارس پسرانه متوسطه دوم در شش بُعد پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان، رعایت‌کردن شعایر دینی، رعایت‌کردن ادب و احترام در برابر مدیر و معلمان و دیگر کارکنان مدرسه، حسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزگی فضای مدرسه، و خودداری از قصور و سهل‌انگاری در انجام‌دادن وظایف، قابل تبیین و بررسی هستند. براساس یافته‌های پژوهش، در پی اجرای درست ابعاد شش‌گانه مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه می‌توان به رعایت‌شدن هنجارهای اسلامی در مدارس متوسطه از سوی دانش‌آموزان پسر، امیدوار بود و این مسئله در تحقق یافتن اهداف موردنظر از تربیت اخلاقی در نظام آموزش و پرورش، بسیار مؤثر واقع خواهد شد.

واژگان کلیدی: هنجارهای اسلامی، دانش‌آموزان، ارزش‌های اخلاقی، دوره متوسطه.

۱. این مقاله، برگرفته از طرح پژوهشی انجام‌شده در پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش با عنوان بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی در دانش‌آموزان دوره متوسطه است.

۲. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

nabavi@mail.cfu.ac.ir

۳. معلم آموزش و پرورش منطقه کهریزک، تهران، ایران.

بیان مسئله

از دیرباز تا اکنون، مدرسه، نهادی برای آماده کردن کودکان و نوجوانان به منظور ورود به زندگی اجتماعی قلمداد شده است. برای تبدیل شدن کودکان و نوجوانان به شهروندانی بااخلاق و توانا باید فرصت‌هایی برای آنان فراهم شود تا ارزش‌های اخلاقی را بیاموزند؛ اما به‌رغم وجود داشتن این ضرورت، اطلاعاتی اندک درباره نحوه اجرای برنامه‌هایی برای آموزش‌دهی ارزش‌های اخلاقی از سوی معلمان در کلاس‌های درس وجود دارد (Johansson et al., 2011, p. 110). تربیت اخلاقی و راه‌های بهبود نگرش نسل جوان به مبانی، مفاهیم و دستوره‌های دینی به قدری اهمیت دارد که از مهم‌ترین اهداف نظام تعلیم و تربیت اسلامی قلمداد می‌شود؛ اما متأسفانه تاکنون، عزم و اراده‌ای استوار برای دستیابی به این هدف وجود نداشته و همچنین آسیب‌شناسی‌ای دقیق در خصوص روش‌های مورد استفاده والدین، نظام آموزشی و دیگر نهادهای اجتماعی برای تعلیم و تربیت اخلاقی کودکان و نوجوانان صورت نگرفته است (سادئی، ۱۳۸۶، ص. ۵۳). از آنجا که بخش عمده از تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برعهده معلمان و مربیان است، پرورش تفکر اخلاقی و ایجاد عادات مطلوب اخلاقی در دانش‌آموزان از وظایف مهم معلمان و مربیان به‌شمار می‌آید (حاجی‌باباییان امیری، ۱۳۹۶، ص. ۲۵).

درحوزه جامعه‌شناسی، هنجارها^۱ عبارت‌اند از الگوهای استاندارد شده رفتار و کردار که رفتار مطلوب از نظر افراد جامعه را نشان می‌دهند. مقررات رسمی، قوانین، احکام فقهی و شرعی، آداب و رسوم و شیوه‌های قومی از مهم‌ترین هنجارهای جامعه به‌شمار می‌آیند (ستوده، ۱۳۹۳، ص. ۶۵).

در نظام آموزش و پرورش، عوامل مختلفی بر تربیت دینی دانش‌آموزان و بالتبع، بر عمل کردن آنان به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی اثر می‌گذارند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: سیاست‌ها و خط‌مشی‌های نظام آموزشی، اهداف آموزش و پرورش، برنامه‌های درسی، مدیریت آموزشی، معلمان و مربیان تربیتی، روش‌های تربیتی، کتاب‌ها و محتوای درسی،

فضای آموزشی و ساختار سازمانی (حمیدزاده، ۱۳۸۲، ص. ۲۶). از میان این عوامل، نقش معلمان و مربیان در تربیت اخلاقی و دینی دانش‌آموزان اهمیت فراوان دارد و بهبود شیوه‌های تربیتی مدیران، دبیران و مربیان پرورشی مدارس از فرصت‌های مهم برای تحقق‌یافتن تربیت اخلاقی دانش‌آموزان و برعکس، عملکرد تربیتی ضعیف آن‌ها تهدیدی اساسی برای تربیت اخلاقی دانش‌آموزان محسوب می‌شود (انصاری و محسنی‌پور، ۱۳۹۸، ص. ۷).

در نظام اسلامی، معلمان از جایگاهی خاص در ارتقای بُعد اخلاقی و اجتماعی افراد جامعه برخوردارند؛ به گونه‌ای که اعتبار جامعه اسلامی را می‌توان با توجه به جایگاه معلمان در آن سنجید. اسلام برای معلمان، جایگاه اجتماعی والایی در نظر گرفته و آنان را پدران معنوی دانش‌آموزان قلمداد کرده است. نقش مؤثر معلمان در عرضه تعلیمات اساسی اسلام برای تربیت اخلاقی دانش‌آموزان و تبدیل شدن آن‌ها به شهروندانی مسئول اهمیت فراوان دارد (Ahmad, 2021, p. 434). به گفته المفدی^۱ (2004)، معلم، رکن اصلی فرایند آموزشی برای آماده‌کردن نیروی انسانی شایسته به منظور برآوردن نیازهای جامعه است و با تربیت کردن نسل جدید بر رفتار و اخلاق جامعه اثر می‌گذارد. ابن مسکویه در کتاب تهذیب الأخلاق نوشته است معلم در فضای آموزشی به عنوان مربی‌ای عمل می‌کند که بر نسل جوان اثر می‌گذارد و اخلاق و رفتار معلمان به منزله الگوهای رفتاری، نه فقط درباره دانش‌آموزان، بلکه در خصوص کل جامعه اسلامی مطرح است (Nadia, 2015, p. 95). القرنی^۲ (2008) هم بر این مسئله تأکید کرده است که پایبند نبودن معلمان به ارزش‌ها و اخلاق اسلامی در تدریس، بر فرایند یاددهی - یادگیری اثری مخرب می‌گذارد.

پارادایم معاصر آموزش اخلاقی^۳، مبتنی بر ترکیبی از دانش اخلاقی و عمل اخلاقی است. آموزش اخلاقی، ایجاد محیطی مناسب برای درونی‌کردن مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی در ساختار شخصیتی دانش‌آموزان را شامل می‌شود که به اجرای رفتار اخلاقی مناسب

1. Al-Mafdi
2. Al-Qarni
3. Moral Education

می‌انجامد. روابط بین ارزش‌های رواج‌یافته از طریق آموزش اخلاقی با ارزش‌های منتج از آموزش مذهبی، هم‌پوشانی ندارند؛ بلکه مکمل یکدیگرند. اثربخشی آموزش‌های مذهبی در تقویت بُعد اخلاقی نسل جوان به‌میزانی زیاد به توانایی معلمان در طراحی فعالیت‌های آموزشی بستگی دارد و توسط این طراحی، آنان اصول و ارزش‌های اخلاقی را با ماهیت مذهب ترکیب می‌کنند (Denisa Manea, 2014, p. 520)؛ باوجود آن، برسر چگونگی آموختن ارزش‌های اخلاقی، چندان اتفاق‌نظری وجود ندارد. همان‌گونه که مدل‌های یادگیری محاسباتی نشان می‌دهند، کسب ارزش‌های اخلاقی توسط یک سازوکار تقویتی کنترل می‌شود (FeldmanHall, Otto and Phelps, 2018, p. 1211). برخی صاحب‌نظران معتقدند تربیت دینی نوجوانان، سبب سازگاری روان‌شناختی و ارتقایافتن مهارت‌های اجتماعی آن‌ها می‌شود (Bartkowski, Xu and Bartkowski, 2019, p. 39). به‌گفته پاجویک، هسناویک و دلیک^۱ (2007)، شاخص بالای باورهای اخلاقی مذهبی در نوجوانان، کنترل بهتر تکانه‌ها را امکان‌پذیر می‌کند و ثبات سلامت روان آن‌ها را فراهم می‌آورد. توسط این باورها نوجوانان می‌توانند راحت‌تر بر تعارض‌های روانی غلبه یابند و در برابر محرک‌های خارجی، واکنش‌هایی سالم‌تر نشان دهند؛ همچنین شاخص بالای باورهای اخلاقی مذهبی در جوانان، سازوکاری سالم‌تر و کارآمدتر را برای کنترل خشم و پرخاشگری فراهم می‌کند.

مدارس از بدو شکل‌گیری‌شان، به‌عنوان مؤسساتی به‌منظور آماده‌کردن کودکان برای ورود به زندگی علمی و اخلاقی در جوامع در نظر گرفته شده‌اند و کودکان برای کسب توانمندی و تبدیل شدن به شهروندان اخلاقی، به فرصت‌هایی برای یادگیری ارزش‌های اخلاقی نیاز دارند (Johansson et al., 2011, p. 112)؛ باوجود آن، برخی شواهد پژوهشی نشان می‌دهند در حال حاضر، تربیت اخلاقی دانش‌آموزان در مدارس کم‌رنگ شده است و نهاد مدرسه و معلمان به بهبود تربیت اخلاقی دانش‌آموزان توجه کافی نمی‌کنند؛ همچنین وجودداشتن الگوهای نامناسب درخصوص ارتباط معلمان با دانش‌آموزان، سبب

1. Pajević, Hasanović and Delić

کاهش یافتن میزان اثربخشی فعالیت‌های مرتبط با تربیت اخلاقی دانش‌آموزان شده است (یادگاری، صالحی و سجادیه، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۸).

امروزه، فرایند جهانی‌شدن^۱ به‌عنوان محصول صنعت جهانی ارتباطات، منشأ بروز تغییرهایی در جوامع در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی شده و به‌نوعی فراملی‌کردن فرهنگ‌ها را به‌دنبال داشته است. ارزش‌های اخلاقی در جوامع نیز به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های فرهنگ، از جهانی‌شدن اثر پذیرفته‌اند و دگرگونی‌هایی در آن‌ها ایجاد شده است (لطف‌آبادی و نوروزی، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۲). برای ترویج رفتار اخلاقی باید هم با خودمان و هم با دیگران ارتباط دائمی داشته باشیم؛ همان‌گونه که مورار^۲ گفته: «مثلث هسته اخلاق از "من"، "تو" و "او" تشکیل شده است» (Morar, 2013 Cited in: Denisa Manea, 2014, p. 519). هاشم^۳ در پژوهش خود (2005)، سه چالش مهم فنون تدریس، برنامه‌داری و دانش‌آموزان را در تربیت اسلامی در نگرش به رویارویی با چالش‌های مدرن مطرح کرده و فنون تدریس (پداگوژی) را ابزاری اساسی برای معلمان دانسته است که با استفاده از آن، انتقال دانش و تربیت اسلامی نسل جدید در مواجهه با چالش‌های قرن ۲۱ صورت می‌گیرد. هریس^۴ (2021) نیز معتقد است شکست اخلاق غربی مدرن در عرضه نظریه اخلاقی‌ای کارآمد و جهان‌شمول، به حاشیه رانده‌شدن اخلاق در همه جنبه‌های زندگی را به‌دنبال داشته است.

نتایج مطالعات انجام‌شده در خارج از کشور همچون پژوهش موناستیوی و رحمت‌الله^۵ (2021) نشان می‌دهد تربیت اسلامی به‌صورتی معنادار بر رشد ارزش‌های اخلاقی و مذهبی در دوران کودکی اثر می‌گذارد؛ همچنین تربیت دینی در رشد ارزش‌های اخلاقی و مذهبی

-
1. Globalization
 2. Morar
 3. Hashim
 4. Harris
 5. Munastiwi and Rahmatullah

کودکان در دوران همه‌گیری کووید-۱۹، نقشی مهم داشته است. نتایج پژوهش ستیواتی و جونینگ^۱ (2021) نشان می‌دهد تقویت شخصیت دانش‌آموزان در خارج از کلاس درس با توجه به چشم‌انداز زبان‌شناسی، ارزش‌های اخلاقی دانش‌آموزان را از نظر حفظ محیط‌زیست، جلوگیری از بزهکاری نوجوانان، پرورش‌دهی نظم، و ایجاد انگیزه برای داشتن اعتقادات مذهبی و ملی‌گرایی تقویت می‌کند. براساس یافته‌های پژوهش فریسیا^۲ (2020)، پرورش‌دهی ارزش‌های اخلاقی و مذهبی در کودکان از طریق یادگیری علمی و یادگیری غیرمستقیم به‌وسیله فعالیت‌های صبحگاهی انجام می‌شود. در این پژوهش، مشخص شد بر مبنای عملکرد کودکان، تقریباً همه آن‌ها به رشدی بسیار چشمگیر در زمینه نگرش معنوی دست یافتند؛ همچنین عاملی که در تقویت ارزش‌های اخلاقی و مذهبی از دانش‌آموزان حمایت می‌کند، چهارچوب برنامه درسی است که طراحی محیط کلاس‌های مذهبی و نقش معلمان و مدیران را دربر می‌گیرد. عوامل بازدارنده درونی‌سازی ارزش‌های اخلاقی و مذهبی در کودکان نیز معلمانی بودند که در تلفیق مطالب برنامه درسی و محتوای خاص اسلامی، مشکلاتی داشتند. نتایج پژوهش استوبر و یانگ^۳ (2016) نشان می‌دهد استانداردهای اخلاقی شخصی با ارزش‌های اخلاقی، فضایل و قضاوت‌ها رابطه مثبت و با صورت‌نگرفتن درگیری اخلاقی، رابطه منفی دارند. براساس نتایج پژوهش آرتور^۴ (2011)، دانش‌آموزان انتظار دارند معلمان در رشد شخصیت و آموزش‌دهی ارزش‌ها درگیر شوند و به آنان در یادگیری همه‌جانبه کمک کنند. از نظر دانش‌آموزان، برنامه موفق آموزش‌دهی ارزش‌ها، به معلم به‌عنوان الگو و مربی متکی است. نتایج پژوهش پاچویک، هسناویک و دلیک (2007) نیز نشان می‌دهد نمره شاخص باور اخلاقی نوجوانان با روان‌رنجوری و افسردگی همبستگی منفی دارد، میان پرخاشگری واکنشی و تحریک‌پذیری با نمره شاخص باور اخلاقی، همبستگی منفی برقرار است و بی‌ثباتی عاطفی با شاخص اخلاقی نوجوانان

-
1. Setiawati and Junining
 2. Farisia
 3. Stoeber and Yang
 4. Arthur

رابطه منفی دارد؛ همچنین میان شاخص باور اخلاقی با سرکوب، بازگشت، جبران، انتقال و جهت‌گیری دفاعی، همبستگی منفی برقرار است؛ ولی عقلانی‌سازی و واکنش‌سازی با شاخص باور اخلاقی در میان نوجوانان همبستگی مثبت دارند.

نتایج پژوهش‌های انجام‌شده در داخل کشور همچون پژوهش یادگاری، صالحی و سجادیه (۱۳۹۸) نشان می‌دهد کم‌توجهی مدارس به تربیت اخلاقی دانش‌آموزان و در اولویت قرار ندادن آن به‌عنوان پدیده‌ای محوری، زمینه را برای بروز پیامدهایی نامناسب مانند شکل‌گیری روحیه لذت‌محوری افراطی در دانش‌آموزان، ایجاد اخلاق ابزاری، و انفعال و بدبینی متولیان مدرسه فراهم می‌کند. برپایه یافته‌های پژوهش آتشی و کوهی (۱۳۹۸)، کتاب‌های درسی، تعامل اولیای مدرسه و فعالیت‌های پرورشی در انتقال‌دادن فرهنگ عفاف و حجاب، مؤثرند. نتایج پژوهش شریعتمدار و آدینه‌وند (۱۳۹۸) بیانگر آن است که بین آموزش‌دهی مفاهیم فلسفی به نوجوانان و مقیاس‌های خیرخواهی، سنت‌گرایی، همنوایی، امنیت، لذت‌گرایی، موفقیت، خوداتکایی و جهان‌گرایی، رابطه‌ای مثبت و معنادار وجود دارد و آموزش‌دهی مفاهیم فلسفی، باعث رشد این ارزش‌ها در نوجوانان می‌شود. براساس نتایج پژوهش مسعودی علوی، خالقی‌پور و وهابی همابادی (۱۳۹۷)، بین ارزش‌های اخلاقی نوجوانان با سبک‌های دل‌بستگی، بهزیستی معنوی و جهت‌گیری زندگی آن‌ها رابطه‌ای معنادار برقرار است. یافته‌های پژوهش امیرکانیان، مهرام و سعیدی رضوانی (۱۳۹۶) نشان می‌دهد در پی مطالعه‌کردن کتاب‌هایی با موضوع زندگینامه شخصیت‌های معنوی و حماسی، نگرش مثبت دانش‌آموزان به ارزش‌های اسلامی - ایرانی قوت می‌یابد و رفتارهای غیراخلاقی آن‌ها به‌میزانی معنادار کم می‌شود. نتایج پژوهش فضل‌اللهی قمشی و ملکی توانا (۱۳۹۶) نیز بیانگر آن است که از نظر دبیران مدارس راهنمایی ناحیه دو از شهرستان قم، عوامل خانوادگی، آموزشگاهی و رسانه‌ای در توسعه معنویت و تحکیم ارزش‌های دینی و اعتقادات دانش‌آموزان، مؤثرند. برپایه یافته‌های پژوهش ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور (۱۳۹۳)، ازدیدگاه دبیران مدارس متوسطه، درونی‌شدن ارزش‌های اخلاقی در میان دانش‌آموزان مدارس متوسطه شهر دهلران در

سطحی مطلوب قرار ندارد و مهم‌ترین عامل اثرگذار بر نهادینه‌کردن ارزش‌های اخلاقی دانش‌آموزان، معلمان و مربیان پرورشی هستند. برمبنای یافته‌های پژوهش بابایی (۱۳۹۱)، پایبندی به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی درمیان دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه در شهر رودهن در وضعیتی مطلوب قرار دارد و عملکرد رفتاری آنان به‌میزانی زیاد، تحت تأثیر ارزش‌های اسلامی است. نتایج پژوهش شعبانی (۱۳۸۹) نشان می‌دهد بین گرایش به نماز با تبلیغات، روابط انسانی اولیای مدرسه و الگوهای اجتماعی، رابطه‌ای معنادار وجود دارد. نتایج پژوهش کلدی و رسولی (۱۳۸۰) بیانگر آن است که محیط آموزشگاه بر رعایت‌کردن مقررات و هنجارهای اخلاقی ازسوی دانش‌آموزان اثر می‌گذارد و وجودداشتن امکانات کافی در محیط آموزشی، موجب موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان و نیز تلاش آن‌ها برای رعایت‌کردن هرچه بیشتر هنجارها می‌شود. براساس یافته‌های پژوهش سعیدی رضوانی (۱۳۸۶)، ویژگی‌های رفتاری معلمان درس بینش دینی بر عملکرد مذهبی دانش‌آموزان اثر می‌گذارد؛ همچنین برپایه نتایج پژوهش سادئی (۱۳۷۵)، عوامل درون‌مدرسه‌ای مانند دبیران دینی، مربیان تربیتی و دیگر دبیران، مؤثرترین نقش را در ترغیب و تشویق دانش‌آموزان به نماز جماعت داشته‌اند.

مدرسه به‌عنوان یک نهاد اجتماعی مؤثر در رشد و تکامل دانش‌آموزان، نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری هنجارهای اجتماعی درمیان آن‌ها دارد. در کشور ما که بیشتر مردم، مسلمان‌اند، دین اسلام هنجارهای اجتماعی را تعیین می‌کند و بنابراین، شناخت عوامل درون‌مدرسه‌ای مؤثر بر عمل‌کردن دانش‌آموزان به هنجارهای اسلامی، بیش‌از پیش ضرورت دارد. هنجارهای اسلامی در مدرسه، شامل قوانین و مقررات انضباطی مدرسه، ارزش‌ها، آداب‌ورسوم، اخلاقیات شهروندی، و قوانین و مقررات اجتماعی منطبق بر دین اسلام است که انتظار می‌رود دانش‌آموزان به آن‌ها احترام بگذارند و آن‌ها را رعایت کنند (نبوی، ۱۳۹۵، ص. ۱۰). در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰)، تربیت اخلاقی از مأموریت‌های اصلی نظام تربیت رسمی قلمداد شده است؛ اما برخلاف انتظار، در مدارس با ناهنجاری‌های اخلاقی‌ای مواجه هستیم که ممکن

است در آینده به بحران‌های اخلاقی تبدیل شوند.

در حال حاضر، با وجود اینکه بیش از چهار دهه از حیات انقلاب اسلامی ایران می‌گذرد و روش‌های تربیت اخلاقی در نظام آموزش و پرورش کشورمان اعمال می‌شوند، تربیت اخلاقی دانش‌آموزان و عمل کردن آنان به هنجارهای اسلامی، همچنان از چالش‌های اساسی در نظام آموزشی ایران به‌شمار می‌آید. با عنایت به ویژگی‌های عصر جدید که سبب اشتها آن به عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات شده، امروزه، تربیت اخلاقی کودکان و نوجوانان اهمیتی دوچندان یافته و دغدغه دست‌اندرکاران و مسئولان نظام آموزش و پرورش کشور است. از آنجا که متأسفانه در پژوهش‌های صورت گرفته در داخل و بیرون کشور، به هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه پرداخته نشده و پژوهشی منسجم در خصوص مصادیق این‌گونه هنجارها در محیط مدرسه در داخل کشورمان صورت نگرفته است، پژوهش حاضر به شناسایی مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه با توجه به تجربه زیسته پژوهشگران کمک می‌کند. هدف اصلی این پژوهش، تعیین مصادیق هنجارهای اسلامی در میان دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم با عنایت به تجربه زیسته پژوهشگران است و نتایج پژوهش به دست‌اندرکاران نظام آموزشی برای تربیت کردن دانش‌آموزانی عامل به هنجارهای اسلامی کمک خواهد کرد. با توجه به آنچه گفتیم، سؤال‌های مطرح در این تحقیق بدین شرح‌اند:

الف) ازدیدگاه صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت، مصادیق هنجارهای اسلامی موجود در محیط مدرسه کدام‌اند؟

ب) از نظر دانش‌آموزان دوره متوسطه، مصادیق هنجارهای اسلامی موجود در محیط مدرسه کدام‌اند؟

ج) مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه که از سوی متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی اعتباربخشی شده‌اند، کدام‌اند؟

روش‌شناسی و طرح پژوهش

با توجه به ماهیت موضوع تحقیق و اهداف موردنظر از آن، روش پژوهش از نوع کیفی است.

این روش را بدان سبب انتخاب کرده‌ایم که در پژوهش‌هایی از این دست، لایه‌های درونی بیشتری مشخص می‌شوند و شناختی عمیق‌تر درباره مسئله پژوهش به دست می‌آید. رویکرد مورد استفاده در این تحقیق از نوع پدیدارشناسی است که در آن، درک پدیده‌ها از طریق تجارب انسانی صورت می‌گیرد و هدف، روشن کردن ساختار و جوهره پدیده‌های تجربه شده است. در این رویکرد با استفاده از ابزارهایی همچون مصاحبه، پاسخ‌گویی به این پرسش، مورد نظر است که چگونه افراد معانی را برای پدیده‌های مختلف ایجاد می‌کنند (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶، ص. ۱۷۶). علاوه بر روش و رویکرد یادشده، از روش تحلیل محتوای کیفی به منظور بررسی اسناد و مدارک جمع‌آوری شده، اعم از کتاب‌ها، مقالات، قوانین و آیین‌نامه‌ها استفاده کرده‌ایم.

جامعه، نمونه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه مورد مطالعه (مشارکت‌کنندگان) این پژوهش، کلیه اعضای هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان استان تهران و دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم در شهر تهران را شامل می‌شود که از میان آن‌ها نمونه‌ای به تعداد شانزده صاحب‌نظر با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند (از نوع خبره) و پانزده دانش‌آموز جهت انجام دادن مصاحبه، با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. بدان سبب، نمونه پژوهش از میان اعضای هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان انتخاب شد که آنان چندین سال تجربه زیسته در مدارس دوره متوسطه دارند و از مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدارس آگاه هستند.

ابزارهای پژوهش

با توجه به ماهیت پژوهش و سؤال‌های مطرح شده در آن، برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، از ابزار مصاحبه در قالب دو فرم استفاده شد:

الف) فرم مصاحبه با صاحب‌نظران: ابتدا براساس مطالعه ادبیات پژوهش، چهارچوب مصاحبه نیمه ساختاریافته با استفاده از مبانی نظری (منابع اسلامی، آیین‌نامه‌های انضباطی و امتحانات مدارس) و پیشینه پژوهش تهیه و با شانزده نفر از صاحب‌نظران آشنا با تربیت

اسلامی و علوم تربیتی مصاحبه شد؛ سپس از طریق نتایج به دست آمده از این مصاحبه‌ها اطلاعات لازم برای تدوین فهرست مصادیق برای هنجارهای اسلامی گردآوری شد. (ب) فرم مصاحبه با دانش‌آموزان: به منظور جمع‌آوری اطلاعات کامل و دقیق از دانش‌آموزان درباره مصادیق واقعی هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه، از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد که چهارچوب آن براساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش و دیدگاه‌های صاحب‌نظران به دست آمد. پس از تدوین فهرست مصادیق واقعی هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان، این فهرست نیز با فهرست مورد نظر صاحب‌نظران تلفیق شد و برای اعتباربخشی در اختیار چند متخصص تعلیم و تربیت اسلامی قرار گرفت. در نهایت، پس از اعلام نظر و اعتباربخشیدن به آن، بازبینی صورت گرفت و بعد از انجام دادن اصلاحات لازم، فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه تهیه و تدوین شد.

روش اجرای پژوهش

داده‌های مورد نیاز این پژوهش، اطلاعاتی را شامل می‌شود که از طریق بررسی اسناد و مدارک، و انجام دادن مصاحبه با صاحب‌نظران و دانش‌آموزان به دست آمد. پس از تهیه و تدوین فرم‌های مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، جهت تعیین فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی به اداره کل آموزش و پرورش شهر تهران مراجعه و بعد از کسب مجوز کتبی از معاونت پژوهشی اداره کل مذکور، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته در خصوص تعدادی از دانش‌آموزان یک مدرسه در منطقه چهار تهران اجرا شد. مصاحبه با اعضای هیئت علمی و دانش‌آموزان به شکل انفرادی صورت گرفت و البته قبل از انجام دادن فرایند مصاحبه، توضیحات لازم برای جلب همکاری و رضایت مصاحبه‌شوندگان بیان شد. هر مصاحبه تقریباً ۳۰ تا ۴۵ دقیقه طول کشید و برای بررسی ثبت اطلاعات به دست آمده از مصاحبه، از ضبط صوت و یادداشت برداری استفاده شد. در برخی موارد نیز که مصاحبه‌شونده رضایت نداشت مصاحبه ضبط شود، فقط یادداشت برداری صورت گرفت. با اجرای مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته، فرایند نمونه‌گیری پیش رفت و ابعاد مسئله پژوهش بررسی شد. در نهایت،

فرایند مصاحبه با افراد نمونه پس از مصاحبه با شانزده عضو هیئت علمی و پانزده دانش آموز به حد اشباع نظری رسید و به دیگر سخن، افرادی که در مراحل پایانی با آن‌ها مصاحبه شد، اطلاعات جدیدی به دست ندادند. براساس فرایندی که شرح دادیم، مصاحبه‌های ضبط شده پس از تبدیل شدن به نوشتار ویرایش و تایپ شدند و سپس روی داده‌های حاصل شده، کدگذاری باز و محوری صورت گرفت؛ آن‌گاه مضامین مشخص شدند و سپس تفسیر آن‌ها صورت گرفت. تحلیل مصاحبه‌ها با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا^۱ (نسخه دهم) انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

با توجه به سؤال‌های مطرح شده در این تحقیق، تحلیل کیفی داده‌ها و یافته‌ها را در جدول‌های ذیل به دست خواهیم داد:

جدول ۱. مشخصات اسناد و مدارک بررسی شده در فرایند تحلیل محتوای کیفی

کد سند	نام سند
۱	تفسیر قرآن کریم
۲	کتاب‌های نگاشته شده در حوزه تربیت دینی و اخلاقی
۳	پژوهش‌های انجام شده در خصوص تربیت دینی و اخلاقی
۴	آیین‌نامه انضباطی مدارس
۵	سند تحول بنیادین آموزش و پرورش
۶	مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش
۷	مقالات انتشار یافته در نشریات و همایش‌ها در زمینه تربیت دینی و اخلاقی

همان‌گونه که در جدول ۱ می‌بینیم، در این پژوهش، از اسناد مرتبط مختلفی به منظور بررسی هنجارهای اسلامی استفاده شده؛ بدین صورت که مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از اسناد ذکر شده در این جدول استخراج و در مصاحبه با دانش‌آموزان و صاحب‌نظران به کار گرفته شده است. اطلاعات مندرج در جدول ۲، مصادیق هنجارهای اسلامی شناسایی شده براساس اسناد و مدارک را نشان می‌دهد.

جدول ۲. مصادیق هنجارهای اسلامی شناسایی شده براساس اسناد و مدارک

ابعاد هنجارهای اسلامی	مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه
پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان	<p>۱ پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف پوشیدن پیراهن آستین کوتاه در مدرسه خودداری کردن پسران از پوشیدن لباس دخترانه در مدرسه خودداری کردن از کراوات زدن در مدرسه پوشیدن لباس‌های آرم‌دار با اشکال خاص مروج فرهنگ غرب پوشیدن لباس‌های تنگ و مهیج پوشیدن شورت و پیراهن آستین کوتاه ورزشی فقط در زنگ ورزش پوشیدن شلوار لی و جین بلند کردن موها به میزان متعارف برای حضور در مدرسه خودداری کردن پسران از برداشتن ابروهایشان خال‌کوبی نکردن دست و دیگر اعضای بدن خودداری از طراحی مدل موی سر مطابق با الگوهای منحط غربی نتراشیدن صورت از ته با تیغ خودداری کردن پسران از استفاده از زیورآلات طلا مثل انگشتر و گردنبند بلند نکردن ناخن‌ها بلند نکردن ریش به میزان بیش از حد متعارف</p>
رعایت کردن شعایر دینی (آداب و رسوم مذهبی)	<p>۲ نماز خواندن در مدرسه روزه گرفتن در ماه مبارک رمضان اهتمام ورزیدن دانش‌آموزان به امر به معروف و نهی از منکر استهزا نکردن پیامبر گرامی اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) شرکت کردن در مراسم و مناسک مذهبی احترام گزاردن به مقدسات اسلامی پرهیز کردن از محرّمات در نظر داشتن حلال و حرام تلاش برای کسب فضایل اخلاقی انجام دادن امور خیر در مدرسه پرهیز کردن از رذایل اخلاقی</p>

ابعاد هنجارهای اسلامی	مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه
	پرهیزکردن از سوءمصرف مواد مخدر و استعمال دخانیات
رعایت کردن ادب و احترام‌گزاردن به معلمان	۳ احترام‌گزاردن به معلمان
احترام‌گزاردن به مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه	کمک‌کردن به معلمان در برگزاری بهتر کلاس‌ها و عرضه‌کردن محتوای درسی قوی‌تر احترام‌گزاردن به مدیر و دیگر کارکنان مواجهه مناسب با کمبودهای احتمالی موجود در مدرسه
رعایت کردن حُسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش‌آموزان	۴ احترام‌گزاردن به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری به آن‌ها استفاده از الفاظ محترمانه هنگام صحبت‌کردن با دیگران پرهیز از مسخره‌کردن دیگران پرهیز از به‌کاربردن القاب زشت برقرارکردن دوستی با دیگر دانش‌آموزان طبق آموزه‌های دینی پرهیز از دروغ‌گویی پرهیز از ناسزاگفتن به دیگر دانش‌آموزان نشان‌دادن صداقت در رفتار خود رفتار دوستانه با دیگر دانش‌آموزان
رعایت‌کردن بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه	۵ پرهیز از کثیف‌کردن کلاس‌ها و محوطه مدرسه نریختن زباله در کلاس‌ها و محوطه مدرسه همکاری و مشارکت در نظافت مدرسه
پرهیز از قصور و سهل‌انگاری در انجام‌دادن وظایف خود	۶ به‌موقع انجام‌دادن تکالیف درسی در مدرسه انجام‌دادن تکالیف درسی در منزل به‌صورت درست و کامل به‌موقع حضوریافتن در مدرسه و کلاس درس پرهیز از غیبت غیرموجه درگیرنشدن با دیگر دانش‌آموزان در کلاس و مدرسه توجه و دقت به صحبت‌های معلم پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و مدرسه قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها خودداری از تقلب‌کردن در امتحانات پرهیز از آسیب‌زدن به امکانات و وسایل مدرسه

در جدول‌های ۳ و ۴، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در پژوهش (مصاحبه‌شوندگان) آمده است. در این جدول‌ها به هر کدام از مصاحبه‌شوندگان، یک کد داده شده است که در مراحل بعدی و نقل قول‌های مستقیم، از این کدها به‌عنوان مرجع راهنما استفاده خواهد شد.

جدول ۳. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در پژوهش (صاحب‌نظران)

ردیف	کد فرد مصاحبه‌شونده	جنسیت	تخصص / رشته تحصیلی	مدرک تحصیلی
۱	صاحب‌نظر ۱	مرد	علوم تربیتی	کارشناسی ارشد
۲	صاحب‌نظر ۲	مرد	علوم تربیتی	دکتری
۳	صاحب‌نظر ۳	مرد	معارف اسلامی	کارشناسی ارشد
۴	صاحب‌نظر ۴	مرد	علوم تربیتی	دکتری
۵	صاحب‌نظر ۵	مرد	معارف اسلامی	دکتری
۶	صاحب‌نظر ۶	مرد	علوم تربیتی	دکتری
۷	صاحب‌نظر ۷	مرد	معارف اسلامی	دکتری
۸	صاحب‌نظر ۸	زن	روان‌شناسی	کارشناسی ارشد
۹	صاحب‌نظر ۹	مرد	علوم تربیتی	کارشناسی ارشد
۱۰	صاحب‌نظر ۱۰	مرد	علوم تربیتی	دکتری
۱۱	صاحب‌نظر ۱۱	مرد	علوم تربیتی	کارشناسی ارشد
۱۲	صاحب‌نظر ۱۲	مرد	معارف اسلامی	دکتری
۱۳	صاحب‌نظر ۱۳	مرد	علوم تربیتی	دکتری
۱۴	صاحب‌نظر ۱۴	مرد	معارف اسلامی	دکتری
۱۵	صاحب‌نظر ۱۵	مرد	معارف اسلامی	دکتری
۱۶	صاحب‌نظر ۱۶	مرد	معارف اسلامی	دکتری

همان‌گونه که در جدول ۳ می‌بینیم، بیشترین فراوانی شرکت‌کنندگان را صاحب‌نظران مرد با مدرک دکتری تخصصی در رشته‌های علوم تربیتی، و الهیات و معارف اسلامی به خود اختصاص می‌دهند.

جدول ۴. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در پژوهش (دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم)

ردیف	کد فرد	جنسیت	رشته تحصیلی	پایه تحصیلی
۱	دانش‌آموز ۱	پسر	ریاضی و فیزیک	دوم
۲	دانش‌آموز ۲	پسر	ریاضی و فیزیک	دوم
۳	دانش‌آموز ۳	پسر	ریاضی و فیزیک	دوم
۴	دانش‌آموز ۴	پسر	ریاضی و فیزیک	دوم
۵	دانش‌آموز ۵	پسر	ریاضی و فیزیک	دوم
۶	دانش‌آموز ۶	پسر	علوم تجربی	سوم
۷	دانش‌آموز ۷	پسر	علوم تجربی	سوم
۸	دانش‌آموز ۸	پسر	علوم تجربی	سوم
۹	دانش‌آموز ۹	پسر	علوم تجربی	سوم
۱۰	دانش‌آموز ۱۰	پسر	علوم تجربی	سوم
۱۱	دانش‌آموز ۱۱	پسر	علوم انسانی	سوم
۱۲	دانش‌آموز ۱۲	پسر	علوم انسانی	سوم
۱۳	دانش‌آموز ۱۳	پسر	علوم انسانی	سوم
۱۴	دانش‌آموز ۱۴	پسر	علوم انسانی	سوم
۱۵	دانش‌آموز ۱۵	پسر	علوم انسانی	سوم

همان‌گونه که در جدول ۴ می‌بینیم، بیشترین فراوانی شرکت‌کنندگان در پژوهش را دانش‌آموزان پایه سوم متوسطه به خود اختصاص می‌دهند.

اطلاعات مندرج در جدول ۵، مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه از دیدگاه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت را از طریق تحلیل داده‌های کیفی نشان می‌دهد.

جدول ۵. مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه از دیدگاه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت

کد مصادیق	کدگذاری ابعاد محوری (مقوله‌بندی)	توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
۱	پوششش و پیراهن متعارف (موردقبول) دانش‌آموزان	پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف (موردقبول) دانش‌آموزان در بُعد پوشش و عرف و شرع) پوشیدن لباس‌های آرام‌دار با اشکال خاص
	پوششش و پیراهن متعارف (موردقبول) دانش‌آموزان	صاحب‌نظران در بُعد پوشش و عرف و شرع) پوشیدن لباس‌های آرام‌دار با اشکال خاص

مصادیق هنجارهای اسلامی در میان دانش‌آموزان ... / سید صادق نبوی و سیده زهرا نبوی ۱۵۳

کد	مصادیق	کدگذاری محوری (مقوله‌بندی)	ابعاد (مضامین)	توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
	مروج فرهنگ غرب و نمادهای افکار انحرافی یا فرّ ضالّه پوشیدن لباس‌های چسبان و تنگ			فرهنگ غرب و نیز لباس‌های چسبان و تنگ را مطابق با هنجارهای اسلامی ندانسته‌اند.
۲	بلندکردن موها به‌میزان متعارف برای حضور در مدرسه برنداشتن ابروها خال‌کوبی نکردن روی دست و دیگر اعضای بدن طراحی نکردن مدل موی سر مطابق با الگوهای منحط غربی نتراشیدن موی صورت از ته با تیغ استفاده نکردن از زیورآلات طلا مثل انگشتر و گردنبند	وضع ظاهری دانش‌آموزان		بیشتر صاحب‌نظران در این بُعد، برداشتن ابروها، طراحی مدل موی سر مطابق با الگوهای غربی، خال‌کوبی نکردن روی اعضای بدن، تراشیدن موی صورت از ته با تیغ و استفاده نکردن دانش‌آموزان پسر از زیورآلات طلا در مدارس متوسطه را مطابق با هنجارهای اسلامی تشخیص نداده‌اند.
۳	نمازخواندن در مدرسه روزه‌گرفتن در ماه مبارک رمضان اهتمام‌ورزیدن دانش‌آموزان به امر به معروف و نهی از منکر در مدرسه شرکت کردن در مراسم و مناسک مذهبی احترام‌گزاردن به مقدسات اسلامی مثل قرآن، کعبه، پیامبر (ص)، معصومین (ع) و اماکن مذهبی رعایت کردن حلال و حرام کسب فضایل اخلاقی انجام‌دادن امور خیر در مدرسه (مانند کمک به فقرا و افراد بی‌بضاعت، و کمک کردن برای ساخت مساجد) پرهیز از رذایل اخلاقی مانند خودخواهی، پیروی از هوای نفس، عُجب، نخوت، دروغ، حسد و بخل	شعائر دینی (آداب‌ورسوم مذهبی)	رعایت کردن شعائر دینی (آداب‌ورسوم مذهبی)	از دیدگاه بیشتر صاحب‌نظران، در بُعد رعایت کردن شعائر دینی، نمازخواندن، روزه‌گرفتن، اهتمام‌ورزیدن به امر به معروف و نهی از منکر، شرکت کردن در مراسم و مناسک مذهبی، احترام‌گزاردن به مقدسات اسلامی، کسب فضایل اخلاقی، انجام‌دادن امور خیر، رعایت حلال و حرام، و پرهیز از رذایل اخلاقی، از مصادیق هنجارهای اسلامی محسوب می‌شود.
۴	احترام‌گزاردن به معلمان و پرهیز از توهین و	احترام‌گزاردن	رعایت کردن	از دیدگاه بیشتر صاحب‌نظران، در

کد	مصادیق	کدگذاری محوری (مقوله‌بندی)	ابعاد (مضامین)	توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
	پرخاشگری به ایشان کمک‌کردن به معلمان در برگزاری هرچه بهتر کلاس‌ها	ن به معلمان	ادب و احترام در برابر مدیر، معلمان و پرخاشگری به ایشان و دیگر کارکنان مدرسه	بُعد رعایت‌کردن ادب و احترام در برابر مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه، احترام‌گزاردن به معلمان و پرهیز از توهین و پرخاشگری به ایشان و نیز کمک‌کردن به معلمان در برگزاری هرچه بهتر کلاس‌ها از مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه به‌شمار می‌آید.
۵	احترام‌گزاردن به مدیر و دیگر کارکنان مدرسه، و پرهیز از توهین و پرخاشگری به آن‌ها	احترام‌گزاردن ن به مدیر و دیگر کارکنان مدرسه	رعایت‌کردن حسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش‌آموزان	با توجه به دیدگاه‌های بیشتر صاحب‌نظران، احترام‌گزاردن به مدیر و دیگر کارکنان مدرسه از مصادیق هنجارهای اسلامی در این بُعد محسوب می‌شود.
۶	احترام‌گزاردن به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری به دیگر دانش‌آموزان استفاده‌کردن از الفاظ محترمانه هنگام صحبت‌کردن با همکلاسی‌ها و دیگر دانش- آموزان پرهیز از مسخره‌کردن دیگران پرهیز از به‌کاربردن القاب زشت برقرارکردن روابط دوستانه با دیگر دانش- آموزان طبق آموزه‌های دینی پرهیز از ناسزاگویی به دیگر دانش‌آموزان نشان‌دادن صداقت در رفتار خود	چگونگی رفتار با دیگر دانش‌آموزان	رعایت‌کردن حسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش‌آموزان	از دیدگاه بیشتر صاحب‌نظران حوزهٔ تعلیم و تربیت، در بُعد رعایت‌کردن حسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش‌آموزان، احترام‌گزاردن به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری به دیگر دانش‌آموزان، خودداری از مسخره‌کردن دیگران، پرهیز از ناسزاگویی به دیگر دانش‌آموزان، استفاده از الفاظ محترمانه هنگام صحبت‌کردن با دیگران، برقرارکردن رابطهٔ دوستانه با دیگر دانش‌آموزان طبق آموزه‌های دینی و نشان‌دادن صداقت در رفتار، از

کد	مصادیق	کدگذاری محوری (مقوله‌بندی)	ابعاد (مضامین)	توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
	مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه قلمداد می‌شود.			
۷	پرهیز از کثیف کردن کلاس‌ها و محوطهٔ مدرسه نریختن زباله در کلاس‌ها و محوطهٔ مدرسه	بهداشت و نگهداری فضای مدرسه	رعایت کردن بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه	از دیدگاه بیشتر صاحب‌نظران، در بُعد رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه، پرهیز از کثیف کردن کلاس‌ها و محوطهٔ مدرسه، و نریختن زباله در کلاس‌ها و مدرسه از مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه است.
۸	به‌موقع انجام‌دادن تکالیف درسی در مدرسه انجام‌دادن تکالیف درسی در منزل به‌موقع حضور یافتن در کلاس و درس پرهیز از غیبت غیرموجه در مدرسه درگیر نشدن با دیگر دانش‌آموزان در کلاس و مدرسه توجه به سخنان معلم پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و مدرسه قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها در مدرسه خودداری از ارتکاب تخلف (تقلب) در امتحانات داخلی و نهایی در مدرسه	وظایف و مسئولیت‌های دانش‌آموزان و ظایف خود	پرهیز از قصور و سهل‌انگاری در انجام‌دادن تکالیف خود در انجام‌دادن وظایف خود	از دیدگاه بیشتر صاحب‌نظران، در بُعد خودداری از قصور و سهل‌انگاری در انجام‌دادن وظایف خود، به‌موقع انجام‌دادن تکالیف درسی، به‌موقع حضور یافتن در مدرسه و کلاس درس، توجه و دقت به صحبت‌های معلم، قانون‌گرایی، و پایبندی به قوانین و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها از مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه محسوب می‌شود؛ همچنین از نظر بیشتر آن‌ها غیبت غیرموجه در مدرسه، درگیر شدن با دیگر دانش‌آموزان در کلاس و محیط مدرسه، بی‌نظمی در کلاس و محیط مدرسه، و ارتکاب تخلف (تقلب) در امتحانات داخلی و نهایی، خلاف هنجارهای اسلامی است.

چنان‌که در این جدول می‌بینیم، اکثر صاحب‌نظران با بیشتر مصادیق هنجارهای اسلامی شناسایی شده براساس اسناد و مدارک در محیط مدرسه موافق بوده‌اند؛ ولی بلندنکردن ناخن و ریش به‌میزان بیش از حد متعارف، پرهیز از سوء مصرف مواد مخدر و استعمال دخانیات، رفتار مناسب در مواجهه با کمبودهای مدرسه، و پرهیز از آسیب‌زدن به امکانات و وسایل مدرسه را مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه قلمداد نکرده‌اند. در جدول ۶، مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه از نظر دانش‌آموزان از طریق تحلیل داده‌های کیفی نشان داده شده است:

جدول ۶. مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه از نظر دانش‌آموزان

کد	مصادیق	کدگذاری محتوایی (مقوله‌بندی)	ابعاد توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
۱	پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف (موردقبول عرف و شرع) پوشیدن پیراهن آستین‌کوتاه در مدرسه خودداری کردن دانش‌آموزان پسر از پوشیدن لباس دخترانه در مدرسه پوشیدن شورت و پیراهن آستین‌کوتاه ورزشی صرفاً در زنگ ورزش	پوشش دانش‌آموزان ظاهر دانش‌آموزان ن	بیشتر دانش‌آموزان در بُعد پوشش و وضع ظاهری، پوشیدن پیراهن آستین‌کوتاه در مدرسه و نیز پوشیدن شورت و پیراهن آستین‌کوتاه ورزشی در زنگ ورزش را مغایر با هنجارهای اسلامی ندانسته‌اند؛ همچنین پوشیدن لباس دخترانه در مدرسه‌های پسرانه را مطابق با هنجارهای اسلامی تشخیص نداده‌اند.
۲	بلندکردن موها به‌میزان متعارف برای حضور در مدرسه خال‌کوبی نکردن روی دست‌ها و دیگر اعضای بدن برداشتن ابروها تراشیدن موی صورت از ته با تیغ کراوات‌زدن در مدرسه	وضع ظاهری دانش‌آموزان	بیشتر دانش‌آموزان در بُعد پوشش و وضع ظاهری، برداشتن ابروها و نیز خال‌کوبی نکردن روی دست‌ها و دیگر اعضای بدن را مطابق با هنجارهای اسلامی ندانسته‌اند؛ همچنین اکثر آن‌ها بلندکردن موها در حد متعارف، تراشیدن موی صورت از ته با تیغ و کراوات‌زدن در مدرسه را مغایر با هنجارهای اسلامی به‌شمار نیاورده‌اند.

کد	مصادیق	کدگذاری محتوایی (مقوله‌بندی)	ابعاد (مضامین)	توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
۳	<p>نمازخواندن در مدرسه</p> <p>روزه‌گرفتن در ماه مبارک رمضان</p> <p>استهزاء نکردن پیامبر (ص) و معصومان (ع)</p> <p>شرکت کردن در مراسم و مناسک مذهبی</p> <p>احترام‌گزاردن به مقدسات اسلامی مانند قرآن، کعبه، پیامبر (ص)، معصومین (ع) و اماکن مذهبی</p> <p>پرهیز از محرّمات مانند مصرف کردن مشروبات الکلی، خوردن گوشت حیوانات حرام گوشت مانند سگ و گربه، و خوردن و آشامیدن هر چه برای بدن، ضرر محسوس دارد</p> <p>رعایت کردن حلال و حرام</p> <p>کسب فضایل اخلاقی</p> <p>انجام دادن امور خیر مانند کمک کردن به فقرا و افراد بی‌بضاعت و نیز کمک برای ساخت مساجد</p> <p>پرهیز از رذایل اخلاقی مانند خودخواهی، پیروی از هوای نفس، عُجب، نخوت، دروغ، حسد، بخل، حب دنیا، غیبت، تهمت و ریا</p>	<p>شعائر دینی</p> <p>(آداب و رسوم مذهبی)</p> <p>دینی</p> <p>(آداب و رسوم مذهبی)</p>	<p>رعایت کرد</p> <p>ن شعائر</p> <p>دینی</p> <p>(آداب و رسوم مذهبی)</p> <p>وم</p> <p>مذهبی</p>	<p>از نظر بیشتر دانش‌آموزان، در بُعد رعایت شعائر دینی، نماز خواندن، روزه‌گرفتن، اهتمام ورزیدن به امر به معروف و نهی از منکر، شرکت کردن در مراسم و مناسک مذهبی، احترام‌گزاردن به مقدسات اسلامی، کسب فضایل اخلاقی، انجام دادن امور خیر، رعایت کردن حلال و حرام، و پرهیز از محرّمات و رذایل اخلاقی، از مصادیق هنجارهای اسلامی محسوب می‌شود؛ همچنین از دیدگاه بیشتر آن‌ها در بُعد رعایت کردن شعائر دینی، استهزاء کردن پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع)، خلاف هنجارهای اسلامی است.</p>
۴	<p>احترام‌گزاردن به معلمان و پرهیز از توهین و پر خاشگیری به آنان</p> <p>کمک کردن به معلمان در برگزاری هر چه بهتر کلاس‌ها و عرضه کردن محتوای آموزشی قوی‌تر</p>	<p>احترام‌گزاردن</p> <p>به معلمان</p>	<p>رعایت کرد</p> <p>ن ادب و احترام</p> <p>دربرابر</p> <p>مدیر،</p>	<p>بر پایه نظرهای بیشتر دانش‌آموزان، در بُعد رعایت کردن ادب و احترام در برابر مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه، احترام‌گزاردن به معلمان و پرهیز از توهین و پر خاشگیری به ایشان، و</p>

کد	مصادیق	کدگذاری محتوایی (مقوله بندی)	ابعاد (مضامین)	توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
			معلمان و دیگر کارکنان مدرسه	کمک کردن به معلمان در برگزاری هرچه بهرتر کلاس ها و عرضه محتوای آموزشی قوی تر، از مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه به شمار می آید.
۵	احترام گزاردن به مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه، و پرهیز از توهین و پرخشگری به آنها	احترام گزاردن به مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه		با توجه به نظرهای بیشتر دانش آموزان، احترام گزاردن به مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه از مصادیق هنجارهای اسلامی در این بُعد قلمداد می شود.
۶	احترام گزاردن به همکلاسی ها و پرهیز از اهانت و پرخشگری به دیگر دانش آموزان استفاده از الفاظ محترمانه هنگام صحبت کردن با همکلاسی ها و دیگر دانش آموزان پرهیز از مسخره کردن دیگران پرهیز از به کار بردن القاب زشت برقرار کردن رابطه دوستانه با دیگر دانش آموزان طبق آموزه های دینی پرهیز از دروغ گویی پرهیز از ناسزاگفتن به دیگر دانش آموزان نشان دادن صداقت در رفتار خود رفتار دوستانه با دیگر دانش آموزان	چگونگی رفتار با دیگر دانش آموزان رفتار با دیگر دانش آموزان ن	رعایت کرد ن ح ل ا س ن اخلاق و رفتار با دیگر دانش آموزان ن	بر مبنای نظرهای بیشتر دانش آموزان، در بُعد رعایت کردن حُسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش آموزان، احترام گزاردن به همکلاسی ها و پرهیز از اهانت و پرخشگری به دیگر دانش آموزان، استفاده از الفاظ محترمانه هنگام سخن گفتن با دیگران، برقرار کردن روابط دوستانه با دیگر دانش آموزان طبق آموزه های دینی، نشان دادن صداقت در رفتار خویش و رفتار دوستانه داشتن با دیگر دانش آموزان، از مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه محسوب می شود؛ همچنین بیشتر آنان مسخره کردن دیگران، دروغ گفتن، ناسزاگویی و به کار بردن القاب زشت را خلاف هنجارهای اسلامی در این بُعد دانسته اند.
۷	پرهیز از کثیف کردن کلاس ها و محوطه مدرسه نریختن زباله در کلاس ها و محوطه مدرسه	بهداشست و نگهداری فضای مدرسه پاکیزه	رعایت کرد ن بهداشت و پاکیزه	از نظر اکثر دانش آموزان، در بُعد رعایت کردن بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه، پرهیز از کثیف کردن کلاس ها و محوطه مدرسه و نیز نریختن

کد	مصادیق	کدگذاری محتوایی (مقوله‌بندی)	ابعاد توصیف و تفسیر ابعاد (مضامین)
		نگه‌داشتن فضای مدرسه	زباله در کلاس‌ها و محوطهٔ مدرسه از مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه است.
۸	به‌موقع انجام‌دادن تکالیف درسی در مدرسه انجام‌دادن تکالیف درسی در منزل به‌موقع حضور یافتن در مدرسه و کلاس درس درگیر نشدن با دیگر دانش‌آموزان در کلاس و مدرسه توجه و دقت به صحبت‌های معلم پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و مدرسه قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها در مدرسه	وظایف و مسئولیت‌های دانش‌آموزان ی در انجام‌دادن وظایف خود	از دیدگاه بیشتر دانش‌آموزان، در بُعد پرهیز از قصور و سهل‌انگاری در انجام‌دادن وظایف خود، به‌موقع انجام‌دادن تکالیف درسی، به‌موقع حضور یافتن در مدرسه و کلاس درس، توجه و دقت به صحبت‌های معلم، قانون‌گرایی، و پایبندی به قوانین و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها از مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه محسوب می‌شود؛ همچنین از نظر بیشتر آنها درگیر نشدن با دیگر دانش‌آموزان در کلاس و مدرسه و نیز پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و مدرسه، خلاف هنجارهای اسلامی است.

چنان‌که در این جدول می‌بینیم، اکثر دانش‌آموزان با بیشتر مصادیق هنجارهای اسلامی شناسایی شده براساس اسناد و مدارک در مدرسه موافق بوده‌اند؛ ولی نپوشیدن پیراهن آستین‌کوتاه، نپوشیدن شلوار لی و جین، نتراشیدن موی صورت از ته با تیغ، اهتمام‌ورزیدن به امر به معروف و نهی از منکر، کراوات‌نزدن در مدرسه و نپوشیدن لباس‌های آرم‌دار با آشکال خاص را مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه قلمداد نکرده‌اند.

پس از مشخص شدن فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی از دیدگاه صاحب‌نظران و دانش‌آموزان، این فهرست اولیه برای مقایسه و اعتباربخشی در اختیار چند نفر از متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی قرار گرفت و بعد از اعتباربخشی آن از سوی متخصصان با استفاده از شیوهٔ

بررسی از جانب مشارکت‌کنندگان و همسوسازی داده‌ها اشکالات محتوایی آن اصلاح شد؛ آن‌گاه تهیه و تدوین فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه صورت گرفت. در جدول ۷، فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه نشان داده شده است:

جدول ۷. فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه

ابعاد هنجارهای اسلامی	مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه
۱ پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان	پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف (موردقبول عرف و شرع) نپوشیدن لباس‌های آرم‌دار با اشکال خاص مروج فرهنگ غرب و نمادهای افکار انحرافی یا فرق ضالّه نپوشیدن لباس‌های چسبان و تنگ بلندکردن موها به‌میزان متعارف برای حضور در مدرسه برندااشتن ابروها خال‌کوبی‌نکردن روی دست‌ها و اعضای بدن طراحی‌نکردن مدل موی سر مطابق با الگوهای غربی نتراشیدن موی صورت از ته با تیغ استفاده‌نکردن از زیورآلات طلا مثل انگشتر و گردنبند بلندنکردن ریش به‌میزان بیش‌از حد متعارف
۲ رعایت‌کردن شعایر دینی (آداب‌ورسوم مذهبی)	نمازخواندن در مدرسه روزه‌گرفتن در ماه مبارک رمضان اهتمام‌ورزیدن به امر به معروف و نهی از منکر در مدرسه شرکت‌کردن در مراسم و مناسک مذهبی احترام‌گزاردن به مقدسات اسلامی مانند قرآن، کعبه، پیامبر (ص)، معصومین (ع) و اماکن مذهبی رعایت‌کردن حلال و حرام کسب فضایل اخلاقی انجام‌دادن امور خیر مانند کمک‌کردن به فقرا و افراد بی‌بضاعت و نیز کمک برای ساخت مساجد پرهیز از ردایلی اخلاقی مانند خودخواهی، پیروی از هوای نفس، عُجب، نخوت، دروغ، حسد و بخل
۳ رعایت‌کردن ادب و احترام در برابر مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه	احترام‌گزاردن به معلمان و پرهیز از توهین و پرخاشگری به آنان کمک‌کردن به معلمان در فرایند آموزش احترام‌گزاردن به مدیر و دیگر کارکنان مدرسه، و پرهیز از توهین و پرخاشگری به آن‌ها مواجهه مناسب با کمبودهای موجود در مدرسه
۴ رعایت‌کردن حسن احترام‌گزاردن به همکلاسی‌ها، و پرهیز از اهانت و پرخاشگری به دیگر دانش‌آموزان	

ابعاد هنجارهای اسلامی	مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه
اخلاق و رفتار با دیگر دانش‌آموزان	استفاده کردن از الفاظ محترمانه هنگام صحبت کردن با همکلاسی‌ها و دیگر دانش‌آموزان پرهیز از مسخره کردن دیگران پرهیز از به کار بردن القاب زشت برقرار کردن روابط دوستانه با دیگر دانش‌آموزان طبق آموزه‌های دینی پرهیز از ناسزاگویی به دیگر دانش‌آموزان نشان دادن صداقت در رفتار خود خودداری از ورود به حریم خصوصی دیگران و قضاوت زودهنگام درباره آنان
۵ رعایت کردن بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه	رعایت کردن نظافت و بهداشت مکان‌ها و وسایل مدرسه رعایت کردن بهداشت فردی همکاری و مشارکت در نظافت مدرسه
۶ پرهیز از قصور و سهل‌انگاری در انجام دادن وظایف خود	به موقع انجام دادن تکالیف درسی در مدرسه انجام دادن تکالیف درسی در منزل به موقع حضور یافتن در مدرسه و کلاس درس پرهیز از غیبت غیرموجه در مدرسه درگیر نشدن با دیگر دانش‌آموزان در کلاس و مدرسه توجه و دقت به صحبت‌های معلم پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و مدرسه قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها در مدرسه خودداری کردن دانش‌آموزان از ارتکاب تخلف (تقلب) در امتحانات داخلی و نهایی در مدرسه حفظ اموال مدرسه صرفه‌جویی در مصرف آب و برق در مدرسه

بحث و نتیجه‌گیری

در عصر جدید که به عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرت یافته است، تربیت اخلاقی و دینی کودکان و نوجوانان اهمیتی دوچندان دارد و دغدغه مهم دست‌اندرکاران و مسئولان نظام آموزش و پرورش کشور به‌شمار می‌آید. براساس نتایج برخی پژوهش‌ها (ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور، ۱۳۹۳؛ نصیری، یزدی معز، فلاحی و شمشانی اژدر، ۱۳۹۰؛ حمیدزاده، ۱۳۸۲)، عوامل درونی نظام آموزش و پرورش مانند معلمان و کارکنان مدارس،

نقشی بسیار مؤثر در تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان دارند و آن‌ها را به عمل کردن به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی تشویق می‌کنند. هدف اصلی این پژوهش، تعیین مصادیق هنجارهای اسلامی در میان دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم با عنایت به تجربه زیسته بوده است و بر این اساس، سؤالاتی را مطرح کردیم و با جمع‌آوری داده‌ها به آن‌ها پاسخ دادیم. در این بخش، تبیین یافته‌های پژوهش و همچنین بررسی میزان همخوانی نتایج با یافته‌های دیگر پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه صورت خواهد گرفت.

نتایج حاصل‌شده از پاسخ سؤال اول پژوهش از طریق تحلیل کیفی داده‌ها نشان می‌دهد از دیدگاه صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت، مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه را در شش بُعد بدین شرح می‌توان دسته‌بندی و تبیین کرد:

الف) پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان: پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف (مورد قبول عرف و شرع)، نپوشیدن لباس‌های آرم‌دار با اشکال خاص مروج فرهنگ غرب و نمادهای افکار انحرافی یا فرّ ق ضالّه، نپوشیدن لباس‌های چسبان و تنگ، بلند کردن موها به میزان متعارف برای حضور در مدرسه، برنداشتن ابروها، خال‌کوبی نکردن روی دست‌ها و دیگر اعضای بدن، طراحی نکردن مدل موی سر مطابق با الگوهای منحط غربی، تراشیدن موی صورت از ته با تیغ، و استفاده نکردن از زیورآلات طلا مثل انگشتر و گردنبند.

ب) رعایت کردن شعایر دینی (آداب و رسوم مذهبی): نماز خواندن در مدرسه، روزه گرفتن در ماه مبارک رمضان، اهتمام ورزیدن به امر به معروف و نهی از منکر در مدرسه، شرکت کردن در مراسم و مناسک مذهبی، احترام گزاردن به مقدسات اسلامی (مانند قرآن، کعبه، پیامبر (ص)، معصومین (ع) و اماکن مذهبی)، رعایت کردن حلال و حرام، کسب فضایل اخلاقی، انجام دادن امور خیر و پرهیز از رذایل اخلاقی.

ج) رعایت کردن ادب و احترام در برابر مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه: احترام گزاردن به معلمان و پرهیز از توهین و پرخاشگری به ایشان، کمک کردن به معلمان در برگزاری هرچه بهتر کلاس‌ها، و احترام گزاردن به مدیر و معلمان و دیگر کارکنان مدرسه و پرهیز از توهین و پرخاشگری به آن‌ها.

د) رعایت کردن حسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش‌آموزان: احترام گزاردن به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری به دیگر دانش‌آموزان، استفاده کردن از الفاظ محترمانه هنگام صحبت کردن با همکلاسی‌ها و دیگر دانش‌آموزان، پرهیز از مسخره کردن دیگران، پرهیز از به‌کار بردن القاب زشت، برقرار کردن روابط دوستانه با دیگر دانش‌آموزان طبق آموزه‌های دینی، پرهیز از ناسزاگویی به دیگر دانش‌آموزان، و نشان دادن صداقت در رفتار خود.

ه) رعایت کردن بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه: پرهیز از کثیف کردن کلاس‌ها و محوطه مدرسه، و نریختن زباله در کلاس‌ها و محوطه مدرسه.

و) پرهیز از قصور و سهل‌انگاری در انجام دادن وظایف خود: به موقع انجام دادن تکالیف درسی در مدرسه، انجام دادن تکالیف درسی در منزل، به موقع حضور یافتن در مدرسه و کلاس درس، پرهیز از غیبت غیرموجه در مدرسه، درگیر نشدن با دیگر دانش‌آموزان در کلاس و مدرسه، توجه و دقت به صحبت‌های معلم، پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و مدرسه، قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها در مدرسه، و خودداری از ارتکاب تخلف (تقلب) در امتحانات داخلی و نهایی در مدارس.

این یافته، نشان‌دهنده دیدگاه‌های صاحب‌نظران درباره مصادیق هنجارهای اسلامی در مدارس متوسطه است و بنابراین، به صورت غیرمستقیم با نتایج پژوهش احمد (2021) همخوانی دارد که نشان می‌دهند نقش مؤثر معلمان در عرضه تعلیمات اساسی اسلام برای تربیت اخلاقی دانش‌آموزان و تبدیل شدن آن‌ها به شهروندان مسئول، بسیار مهم است؛ همچنین با نتایج پژوهش فضل‌اللهی قمشی و ملکی توانا (۱۳۹۶) به صورت غیرمستقیم همخوان است که نشان می‌دهند از نظر دبیران مدارس راهنمایی ناحیه دو از شهرستان قم، عوامل خانوادگی، آموزشگاهی و رسانه‌ای در توسعه معنویت و تحکیم ارزش‌های دینی و اعتقادات دانش‌آموزان، مؤثرند؛ علاوه بر آن، با یافته‌های پژوهش ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور (۱۳۹۳) به طور غیرمستقیم همسویی دارد که نشان می‌دهند از دیدگاه دبیران مدارس متوسطه، مهم‌ترین عامل اثرگذار بر نهادینه کردن ارزش‌های اخلاقی دانش‌آموزان، معلمان و مربیان پرورشی هستند؛ به علاوه، به طور غیرمستقیم، همسو با نتایج پژوهش نادر

بیگلویلو، شمشانی و نوعلیان (۱۳۹۲) است که نشان می‌دهند از نظر مریبان پرورشی، بین محتوای دروس آموزشی و درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی، بین فضای فیزیکی مدرسه و درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی، و بین اجزای برنامه‌های دینی مدارس و درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی در فرزندان دانش‌آموز کارکنان ف. ا. ا. همدان، رابطه‌ای معنادار وجود دارد. این یافته به صورت غیرمستقیم با نتایج پژوهش ستیواتی و جونینگ (2021) همسویی دارد که نشان می‌دهند تقویت شخصیت دانش‌آموزان در خارج از کلاس درس با توجه به چشم‌انداز زبان‌شناختی می‌تواند ارزش‌های اخلاقی آنان را از نظر حفظ محیط‌زیست، جلوگیری از بزهکاری نوجوانان، و پرورش‌دهی نظم و انگیزه اعتقادات مذهبی و ملی‌گرایی تقویت کند؛ همچنین با نتایج پژوهش استوبر و یانگ (2016) که نشان داده‌اند استانداردهای اخلاقی شخصی با ارزش‌های اخلاقی، فضایل و قضاوت‌ها رابطه‌ای مثبت و قوی دارند و در عین حال، دارای رابطه منفی با پرهیز از درگیری اخلاقی هستند، به‌طور غیرمستقیم و تلویحی همخوانی دارد؛ به‌علاوه، با نتایج پژوهش ماهونی^۱ (2008) همسویی دارد که نشان می‌دهند تصمیم‌های اخلاقی معلمان، راهنمایی برای چگونگی تصمیم‌گیری اخلاقی دانش‌آموزان به‌شمار می‌آیند و به آن‌ها در اتخاذ تصمیم‌های اخلاقی مناسب کمک می‌کنند.

در تبیین این یافته می‌توان گفت از آنجا که صاحب‌نظران در حوزه تعلیم و تربیت، شناختی مناسب از رفتارهای دانش‌آموزان در مدارس دارند و شناخت آنان از مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه، با نگرش مثبت و واقع‌گرایانه همراه است، یافته مورد بحث با نتایج برخی پژوهش‌ها (مانند فضل‌اللهی قمشی و ملکی توانا، ۱۳۹۶؛ نصیری، یزدی معز، فلاحی و شمشانی اژدر، ۱۳۹۰؛ ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور، ۱۳۹۳؛ Mahooni, 2008) نیز همسویی دارد و بنابراین می‌تواند مورد استناد و ملاک عمل مدیران و معلمان در مدارس قرار گیرد.

نتایج حاصل شده از پاسخ به سؤال دوم پژوهش از طریق تحلیل کیفی داده‌ها نشان می‌دهد از نظر دانش‌آموزان، مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه را در قالب شش بُعد بدین شرح می‌توان دسته‌بندی کرد:

1. Mahooni

الف) پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان: پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف (مورد قبول عرف و شرع)، پوشیدن پیراهن آستین کوتاه در مدرسه، پوشیدن لباس دخترانه در مدرسه، پوشیدن شورت و پیراهن آستین کوتاه ورزشی صرفاً در زنگ ورزش، بلند کردن موها به میزان متعارف برای حضور در مدرسه، خال‌کوبی نکردن روی دست‌ها و دیگر اعضای بدن، برنداشتن ابروها، تراشیدن موی صورت از ته با تیغ و کراوات نزدن در مدرسه.

ب) رعایت کردن شعایر دینی (آداب و رسوم مذهبی): نماز خواندن در مدرسه، روزه گرفتن در ماه مبارک رمضان، استهزا نکردن پیامبر (ص) و معصومان (ع)، شرکت کردن در مراسم و مناسک مذهبی، احترام گزاردن به مقدسات اسلامی (مانند قرآن، کعبه، پیامبر (ص)، معصومین (ع) و اماکن مذهبی)، پرهیز از محرّمات (مانند مصرف کردن مشروبات الکلی و خوردن و آشامیدن هرچه برای بدن، ضرر محسوس داشته باشد)، رعایت کردن حلال و حرام، کسب فضایل اخلاقی، انجام دادن امور خیر و پرهیز از رذایل اخلاقی.

ج) رعایت کردن ادب و احترام در برابر مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه: احترام گزاردن به معلمان و پرهیز از توهین و پرخاشگری به آنان، کمک کردن به معلمان در برگزاری هرچه بهتر کلاس‌ها و عرضه محتوای آموزشی قوی‌تر، و احترام گزاردن به مدیر و دیگر کارکنان مدرسه و پرهیز از توهین و پرخاشگری به آن‌ها.

د) رعایت کردن حسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش‌آموزان: احترام گزاردن به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری به دیگر دانش‌آموزان، استفاده کردن از الفاظ محترمانه هنگام صحبت کردن با همکلاسی‌ها و دیگر دانش‌آموزان، پرهیز از مسخره کردن دیگران، پرهیز از به‌کار بردن القاب زشت، برقرار کردن روابط دوستانه با دیگر دانش‌آموزان طبق آموزه‌های دینی، پرهیز از دروغ‌گویی، پرهیز از ناسزاگفتن به دیگر دانش‌آموزان، نشان دادن صداقت در رفتار خود و رفتار دوستانه داشتن با دیگر دانش‌آموزان.

ه) رعایت کردن بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه: پرهیز از کثیف کردن کلاس‌ها و محوطه مدرسه، و نریختن زباله در کلاس‌ها و محوطه مدرسه.

و) پرهیز از قصور و سهل‌انگاری در انجام دادن وظایف خود: به موقع انجام دادن تکالیف

درسی در مدرسه، انجام دادن تکالیف درسی در منزل، به موقع حضور یافتن در مدرسه و کلاس درس، درگیر نشدن با دیگر دانش‌آموزان در کلاس و مدرسه، توجه و دقت به صحبت‌های معلم، پرهیز از بی‌نظمی در کلاس و مدرسه، و قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها.

این یافته، نشان‌دهنده نظرات دانش‌آموزان مدارس متوسطه درباره مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه است؛ از این روی، به‌طور مستقیم با نتایج پژوهش بابایی (۱۳۹۱) همسویی دارد که نشان می‌دهند پایبندی به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی در میان دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه در شهر رودهن، در وضعیتی مطلوب قرار دارد و عملکرد رفتاری دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه در شهر رودهن به‌میزانی زیاد، تحت تأثیر ارزش‌های اسلامی است؛ علاوه‌بر آن، همسو با یافته‌های پژوهش امیرکانیان، مه‌رام و سعیدی رضوانی (۱۳۹۶) است که نشان می‌دهند نگرش مثبت دانش‌آموزان به ارزش‌های اسلامی - ایرانی، در پی مطالعه کردن کتاب‌هایی با موضوع زندگی‌نامه شخصیت‌های معنوی و حماسی افزایش می‌یابد و رفتارهای غیراخلاقی آن‌ها به‌صورتی معنادار کم می‌شود؛ همچنین با نتایج پژوهش کاشانی (۱۳۸۷) همخوانی دارد که نشان می‌دهند گرایش دانش‌آموزان دوره متوسطه به ارزش‌های دینی، مثبت است؛ به‌علاوه با یافته‌های پژوهش‌های گلچین (۱۳۸۵) و زهادت (۱۳۸۶) که نشان می‌دهند الگو قراردادن معلمان، یکی از روش‌های تربیتی قابل استخراج در کتاب‌های نگاشته‌شده در حوزه تعلیم و تربیت اسلامی و کتاب درسی دین و زندگی محسوب می‌شود، به‌طور غیرمستقیم و تلویحی همسویی دارد؛ افزون‌بر آن، با یافته‌های پژوهش فریسیا (۲۰۲۰) که نشان می‌دهند عاملی که در تقویت ارزش‌های اخلاقی و مذهبی از دانش‌آموزان حمایت می‌کند، چهارچوب برنامه درسی است که طراحی محیط کلاس‌های مذهبی و نقش معلمان و مدیران را دربر می‌گیرد، به‌طور غیرمستقیم همسویی دارد؛ همچنین با یافته‌های پژوهش استوبر و یانگ (۲۰۱۶) که نشان می‌دهند استانداردهای اخلاقی شخصی با ارزش‌های اخلاقی، فضایل و قضاوت‌ها رابطه‌ای مثبت و قوی دارند و دارای رابطه منفی با پرهیز از

درگیری اخلاقی هستند، به‌طور غیرمستقیم همسویی دارد؛ افزون‌بر آن، به‌طور غیرمستقیم با نتایج پژوهش آرتور (2011) که نشان می‌دهند دانش‌آموزان انتظار دارند معلمان در رشد شخصیت و آموزش‌دهی ارزش‌ها درگیر شوند و به آنان در یادگیری همه‌جانبه کمک کنند و نیز از نظر دانش‌آموزان، برنامه موفق آموزش‌دهی ارزش‌ها، به معلم به‌عنوان الگو و مربی متکی است، به‌طور غیرمستقیم و تلویحی همخوانی دارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت از آنجا که دانش‌آموزان در مدرسه حضور دائمی دارند و شناخت ایشان از مصادیق واقعی هنجارهای اسلامی در مدرسه همراه با واقع‌بینی است، نظرهای آنان می‌تواند مورد استناد دست‌اندرکاران نظام تعلیم و تربیت قرار گیرد؛ همچنان‌که نتایج پژوهش بابایی (۱۳۹۱) نیز حاکی از عمل کردن دانش‌آموزان دختر و پسر به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی است؛ البته با عنایت به مشاهدات حاصل شده از وضعیت دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم به‌نظر می‌رسد در بسیاری از موارد، مدیران و معلمان مدارس با سخت‌گیری در خصوص اهتمام دانش‌آموزان به رعایت کردن هنجارهای اسلامی، آن‌ها را از هنجارهای اسلامی بدبین می‌کنند و این مسئله، سبب بروز رفتارهایی مقابله‌ای از سوی دانش‌آموزان می‌شود که ممکن است بسیار آسیب‌رسان باشد.

نتایج حاصل شده از پاسخ به سؤال سوم پژوهش نشان می‌دهند فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه را که از سوی متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی اعتباربخشی شده است، در قالب شش بُعد بدین شرح می‌توان دسته‌بندی کرد:

الف) پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان: پوشیدن شلوار و پیراهن متعارف (مورد قبول عرف و شرع)، پوشیدن لباس‌های آرم‌دار با اشکال خاص مروج فرهنگ غرب و نمادهای افکار انحرافی یا فرقی ضالّه، پوشیدن لباس‌های چسبان و تنگ، بلند کردن موها به‌میزان متعارف برای حضور یافتن در مدرسه، برنداشتن ابروها، خال‌کوبی نکردن روی دست‌ها و دیگر اعضای بدن، طراحی نکردن مدل موی سر مطابق با الگوهای منحط غربی، نتراشیدن موی صورت از ته با تیغ، استفاده نکردن از زیورآلات طلا مثل انگشتر و گردنبند، و بلند کردن ریش به‌میزان بیش از حد متعارف.

ب) رعایت کردن شعایر دینی (آداب و رسوم مذهبی): نماز خواندن در مدرسه، روزه گرفتن در ماه مبارک رمضان، اهتمام ورزیدن به امر به معروف و نهی از منکر در مدرسه، شرکت کردن در مراسم و مناسک مذهبی، احترام گزاردن به مقدسات اسلامی (مانند قرآن، کعبه، پیامبر (ص)، معصومین (ع) و اماکن مذهبی)، رعایت کردن حلال و حرام، کسب فضایل اخلاقی، انجام دادن امور خیر (مانند کمک کردن به فقرا و افراد بی بضاعت و نیز کمک کردن برای ساخت مساجد)، و پرهیز از رذایل اخلاقی (مانند خودخواهی، پیروی از هوای نفس، عجب، نخوت، دروغ، حسد و بخل).

ج) رعایت کردن ادب و احترام در برابر مدیر، معلمان و دیگر کارکنان مدرسه: احترام گزاردن به معلمان و پرهیز از توهین و پرخاشگری به آنان، کمک به معلمان در فرایند آموزش، احترام گزاردن به مدیر و معلمان و دیگر کارکنان مدرسه و پرهیز از توهین و پرخاشگری به آنها، و مواجهه مناسب با کمبودهای موجود در مدرسه.

د) رعایت کردن حسن اخلاق و رفتار با دیگر دانش آموزان: احترام گزاردن به همکلاسی‌ها و پرهیز از اهانت و پرخاشگری به دیگر دانش آموزان، استفاده کردن از الفاظ محترمانه هنگام صحبت کردن با همکلاسی‌ها و دیگر دانش آموزان، پرهیز از مسخره کردن دیگران، پرهیز از به کار بردن القاب زشت، برقرار کردن روابط دوستانه با دیگر دانش آموزان طبق آموزه‌های دینی، پرهیز از ناسزاگویی به دیگر دانش آموزان، نشان دادن صداقت در رفتار خویش، و خودداری از ورود به حریم خصوصی دیگران و قضاوت زود هنگام درباره آنان.

ه) رعایت کردن بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه: رعایت کردن نظافت و بهداشت مکان‌ها و وسایل مدرسه، رعایت کردن بهداشت فردی، و همکاری و مشارکت در نظافت مدرسه.

و) پرهیز از قصور و سهل انگاری در انجام دادن وظایف خود: به موقع انجام دادن تکالیف درسی در مدرسه، انجام دادن تکالیف درسی در منزل، به موقع حضور یافتن در مدرسه و کلاس درس، پرهیز از غیبت غیرموجه در مدرسه، درگیر نشدن با دیگر دانش آموزان در کلاس و مدرسه، توجه و دقت به صحبت‌های معلم، پرهیز از بی نظمی در کلاس و مدرسه، قانون‌گرایی و پایبندی به قوانین و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها در مدرسه،

خودداری از ارتکاب تخلف (تقلب) در امتحانات داخلی و نهایی در مدارس، حفظ اموال مدرسه، و صرفه‌جویی در مصرف آب و برق در مدرسه.

این یافته، نشان‌دهنده فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی در مدارس متوسطه با توجه به نظرات متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی است؛ از این روی، به‌طور غیرمستقیم با نتایج پژوهش یادگاری، صالحی و سجادیه (۱۳۹۸) همسویی دارد که نشان داده‌اند کم‌توجهی به تربیت اخلاقی دانش‌آموزان و در اولویت قرار ندادن آن به‌عنوان پدیده‌ای محوری، زمینه را برای بروز پیامدهایی نامناسب همچون شکل‌گیری روحیه لذت‌محوری افراطی در دانش‌آموزان، بروز اخلاق ابزاری، و انفعال و بدبینی متولیان مدرسه فراهم می‌کند؛ همچنین با نتایج پژوهش فضل‌اللهی قمشی و ملکی توانا (۱۳۹۶) همخوان است که نشان داده‌اند از نظر دبیران مدارس راهنمایی ناحیه دو از شهرستان قم، عوامل خانوادگی، آموزشگاهی و رسانه‌ای در توسعه معنویت و تحکیم ارزش‌های دینی و اعتقادات دانش‌آموزان، مؤثرند؛ علاوه بر آن، با نتایج پژوهش ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور (۱۳۹۳) به‌طور غیرمستقیم همسویی دارد که نشان داده‌اند از دیدگاه دبیران مدارس متوسطه، مهم‌ترین عامل اثرگذار بر نهادینه‌کردن ارزش‌های اخلاقی در دانش‌آموزان، معلمان و مربیان پرورشی هستند؛ همچنین با یافته‌های پژوهش پاجویک، هسناویک و دلیک (۲۰۰۷) به‌طور غیرمستقیم همخوانی دارد که نشان داده‌اند تقویت باورهای اخلاقی مذهبی در نوجوانان، کنترل‌کردن بهتر تکانه‌ها را امکان‌پذیر می‌کند و ثبات سلامت روان آن‌ها را تحقق می‌بخشد. در تبیین این یافته می‌توان گفت از آنجا که فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در مدارس متوسطه با مبانی نظری پژوهش، آیات قرآن کریم، و روایات و احادیث نقل‌شده از پیشوایان دینی ما همخوانی دارد و نیز همسو با نتایج برخی پژوهش‌های صورت‌گرفته (فضل‌اللهی قمشی و ملکی توانا، ۱۳۹۶؛ ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور، ۱۳۹۳) است، در صورت اهتمام دانش‌آموزان به رعایت‌کردن هنجارهای اسلامی در مدارس متوسطه می‌توان انتظار داشت تغییرهایی مثبت در رفتارهای آن‌ها رخ دهد.

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر نتیجه می‌گیریم مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه،

در ابعاد شش‌گانه‌ای که از نتایج این پژوهش استخراج شده‌اند، با مبانی نظری پژوهش، آیات قرآن کریم، و روایات و احادیث نقل شده از پیشوایان دینی ما و همچنین با نتایج بسیاری از پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه همسویی دارند و بنابراین، در صورت اجرای درست مصادیق ذکر شده در مدرسه می‌توان به رعایت شدن هنجارهای اسلامی در مدارس متوسطه امیدوار بود. این مسئله به نوبه خود، در تحقق یافتن اهداف مورد نظر از تربیت اخلاقی در نظام آموزش و پرورش کشور، نقشی مهم ایفا می‌کند.

وجود داشتن ابزاری استاندارد برای تعیین مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه، از مهم‌ترین محدودیت‌های این پژوهش بوده است؛ همچنین از آنجا که پژوهش حاضر درباره دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم انجام شده است، در تعمیم‌دهی نتایج آن به دانش‌آموزان دوره‌های ابتدایی و متوسطه اول، محدودیت‌هایی وجود دارد.

با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود مربیان پرورشی و معلمان با فراهم کردن فرصت‌هایی برای افزایش یافتن آگاهی دانش‌آموزان از مصادیق هنجارهای اسلامی در مدرسه، در افزایش یافتن علاقه دانش‌آموزان به رعایت کردن هنجارهای اسلامی، نقشی مهم‌تر ایفا کنند؛ همچنین مسئولان و برنامه‌ریزان نظام آموزش و پرورش به تدوین، تنظیم و اجرای فعالیت‌های پرورشی متناسب با نیازها و خواسته‌های دانش‌آموزان با در نظر گرفتن عامل نشاط‌انگیزی و اثربخشی این فعالیت‌ها در سرنوشت تحصیلی و شغلی آن‌ها اقدام کنند؛ علاوه بر آن، برای ایجاد انگیزه بیشتر در دانش‌آموزان به منظور عمل کردن به هنجارهای اسلامی، دانش‌آموزان عامل به هنجارهای اسلامی از جانب معلمان، مدیران و معاونان تشویق شوند و به نحو مناسب از ایشان تقدیر به عمل آید. توصیه می‌شود مدیران، معلمان و مربیان از سخت‌گیری‌های بی‌مورد در تربیت اخلاقی که حاصلی جز دل‌زدگی نوجوانان از هنجارها و ارزش‌های اسلامی ندارد، بپرهیزند؛ افزون بر آن، در دوره‌های ضمن خدمت، به معلمان و مربیان، مطالب لازم در خصوص چگونگی برقرار کردن ارتباط مؤثر با نوجوانان آموزش داده شود تا آنان بتوانند با توجه به نقش الگویی خود، اثرگذاری بیشتری در تربیت اخلاقی و دینی دانش‌آموزان داشته باشند؛ به علاوه، با توجه به تفکیک‌ناپذیری پرورش از

آموزش، معلمان و مربیان با استفاده از روش‌های فعال برای تدریس (همچون مباحثه، حل مسئله و روش مشارکتی)، قدرت دانش‌آموزان برای درک و تحلیل ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی را افزایش دهند؛ افزون بر آن، مدیران مدارس از طریق برگزارکردن اردوهای علمی، فرهنگی و تفریحی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و نیز کمک به تعامل مثبت مربیان با دانش‌آموزان، آگاهی از هنجارهای اسلامی و عمل کردن به این هنجارها را در آن‌ها تقویت کنند. در نهایت، با عنایت به کمبود پژوهش‌های صورت‌گرفته درباره موضوع این تحقیق در داخل کشور پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی در این زمینه با استفاده از ابزارهای استاندارد به منظور بررسی عملکرد دانش‌آموزان در حوزه ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی انجام شود.

منابع

- آتشی، فلکناز؛ و کوهی، احمد (۱۳۹۸). بررسی عوامل مؤثر بر آموزش ارزش‌های اخلاقی در دبیرستان‌های شهرستان بوشهر. *فصلنامه دانش‌انتظامی بوشهر*، ۱۰(۳۷)، ۳۵-۵۳.
- احمدی، علی‌اصغر (۱۳۸۲). تحلیل اعتقاد دینی بر اساس ساختار شخصیت و موانع تحقق ایمان. *مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش*، ۱(۲)، ۵۹-۶۸.
- امیرکانیان، مریم؛ مهram، بهروز؛ و سعیدی رضوانی، محمود (۱۳۹۶). تأثیر مطالعه کتاب‌های معنوی و حماسی بر ارزش‌های اسلامی-ایرانی و رفتار اخلاقی دانش‌آموزان دختر با زمینه انحرافات اخلاقی. *فصلنامه راهبرد فرهنگ*، ۳۹، ۱۸۴-۲۱۱.
- انصاری، مریم؛ و محسنی‌پور، محمدصادق (۱۳۹۸). بررسی دیدگاه‌های دبیران دوره متوسطه پیرامون فرصت‌ها و تهدیدهای تربیت اخلاقی در نظام آموزشی. *فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳(۱)، ۷-۳۰.
- بابایی، الهام (۱۳۹۱). بررسی میزان عمل به ارزش‌های اسلامی در بین دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی رودهن، تهران، ایران.
- حاجی‌باباییان امیری، محسن (۱۳۹۶). روش‌های تربیت اخلاقی کاربردی در اسلام با تأکید بر دوره نوجوانی و جوانی. تهران: سروش.
- حمیدزاده، بهرام (۱۳۸۲). آسیب‌شناسی تربیت دینی: درون‌داد، فرایند و برون‌داد. *مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش*، ۲، ۲۴-۳۸.
- خنیفر، حسین؛ و مسلمی، ناهید (۱۳۹۶). *اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی*. تهران: نگاه دانش.

- زهادت، عبدالمجید (۱۳۸۶). *تعلیم و تربیت در نهج البلاغه*. قم: بوستان کتاب.
- سادئی، علی (۱۳۷۵). *عوامل مؤثر در ترغیب دانش‌آموزان به نماز در بین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره راهنمایی و متوسطه استان مرکزی*. گزارش پژوهش، اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی.
- سادئی، علی (۱۳۸۶). *موانع و راهکارهای مؤثر در تربیت دینی نسل جوان*. تهران: شلاک.
- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۹۳). *آسیب‌شناسی اجتماعی*. تهران: آوای نور.
- سعیدی رضوانی، محمود (۱۳۸۶). *بررسی وضع موجود تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان و ارزیابی آن براساس مؤلفه‌های اصلی آموزش و پرورش*. گزارش پژوهش، شورای عالی آموزش و پرورش.
- شریعتمدار، آسیه؛ و آدینه‌وند، فیضیه (۱۳۹۸). *تعیین اثربخشی آموزش مفاهیم فلسفی بر رشد ارزش‌های اخلاقی*. *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*، ۱۴(۲)، ۲۳-۳۰.
- شعبانی، زهرا (۱۳۸۹). *سلامت معنوی و تربیت اسلامی*. چکیده مقالات همایش ملی سلامت معنوی و تعمیق تربیت اسلامی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*. تهران: نشر افست.
- فضل‌اللهی قمشی، سیف‌الله؛ و ملکی توانا، منصوره (۱۳۹۶). *عوامل مؤثر بر توسعه معنویت و ارزش‌های دینی دانش‌آموزان*. *مجله معرفت*، ۲۳۶، ۷۱-۸۶.
- کاشانی، مجید (۱۳۸۷). *گرایش دانش‌آموزان به ارزش‌های دینی و اخلاقی*. *فصلنامه مطالعات بسیج*، ۱۱(۳۹)، ۹۳-۱۱۹.
- کلدی، علی‌رضا؛ و رسولی، مهستی (۱۳۸۰). *بررسی عوامل مؤثر بر میزان رعایت هنجارها توسط دانش‌آموزان در محیط‌های آموزشی*. *مجله انجمن ایرانی روان‌شناسی*، ۱۹، ۲۶۲-۲۷۶.
- گلچین، مسعود (۱۳۸۵). *انحراف اجتماعی جوانان در آیین پژوهش‌ها*. *نامه علوم اجتماعی*، ۲۸، ۱۲۴-۱۵۸.
- لطف‌آبادی، حسین؛ و نوروزی، وحیده (۱۳۸۳). *بررسی چگونگی نگرش دانش‌آموزان دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی ایران به جهانی‌شدن و تأثیر آن بر ارزش‌ها و هویت دینی و ملی آنان*. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۹(۳)، ۸۸-۱۱۹.
- مسعودی علوی، اکرم السادات؛ خالقی‌پور، شهناز؛ و وهابی همابادی، جلال (۱۳۹۷). *روابط ساختاری ارزش‌های اخلاقی براساس سبک دل‌بستگی، بهزیستی معنوی و جهت‌گیری زندگی در نوجوانان بدسرپرست: مدل اخلاق متعالی*. *نشریه پرستاری کودکان*، ۴(۳)، ۱۴-۲۳.

مصادیق هنجارهای اسلامی در میان دانش‌آموزان ... / سید صادق نبوی و سیده زهرا نبوی ۱۷۳

ملکی‌پور، احمد؛ حکیم‌زاده، رضوان؛ و معمرحور، جمال (۱۳۹۳). ارزیابی و بسترسازی مؤلفه‌های مؤثر بر نهادینه‌کردن ارزش‌های اخلاقی (مطالعه موردی: مدارس متوسطه منطقه دهلران). فصلنامه اخلاق، ۳(۱۵)، ۸۰-۱۰۵.

نادر بیگلویلو، آریان؛ شمخانی، اژدر؛ و نوعلیان، یاور (۱۳۹۲). درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی در میان فرزندان دانش‌آموز کارکنان ف. ا. ا. همدان. فصلنامه مطالعات مدیریت برآموزش انتظامی، ۷(۲)، ۲۴-۳۶.

نبوی، سید صادق (۱۳۹۵). بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی در دانش‌آموزان دوره متوسطه. گزارش نهایی پژوهش، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

نصیری، فخرالسادات؛ یزدی معز، شیرین؛ فلاحی، احمد؛ و شمخانی اژدر، حسین (۱۳۹۰). درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی در میان دانش‌آموزان از دیدگاه مربیان تربیتی (مطالعه موردی: دبیرستان‌های دخترانه شهر همدان). نشریه مهندسی فرهنگی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۷۳-۵۰، ۵۷.

یادگاری، مطهره؛ صالحی، کیوان؛ و سجادیه، نرگس سادات (۱۳۹۸). ارائه نظریه داده‌بنیاد برای تبیین فرایندهای جاری تربیت اخلاقی در مدارس متوسطه شهر تهران. فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۴(۲)، ۱۴۷-۱۸۶.

Ahmad, M. F. (2021). A Study of Teachers' Code of Conduct at Secondary School Level in Perspective of Teaching of Islamic Studies and Basic Islamic Information. *Multicultural Education*, 7(12), 433-445.

Al-Mafdi, S. (2004). *Preparation of the Teacher of Islamic Education in Light of the Immediate and Future Needs of High School Students*. A Research Presented to the 16th Scientific Conference of the Egyptian Society for Curriculum and Teaching Methods, Entitled (Teacher Formation "Preparation and Training"). Retrieved from: <https://goo.gl/3yH89m>.

Al-Qarni, A. A. G. (2008). *Work Values Contained in the Teaching Code of Ethics from the Islamic Perspective and the Mechanism for Activating It among Teachers*. (Unpublished Thesis). Umm Al Qura University, Saudi Arabia.

Arthur, J. (2011). Personal Character and Tomorrow's Citizens: Student Expectations of Their Teachers. *International Journal of Educational Research*, 50(3), 184-189.

Bartkowski, J. P.; Xu, X.; and Bartkowski, S. (2019). Mixed Blessing: The Beneficial and Detrimental Effects of Religion on Child Development among Third-Graders. *Religions*, 10(1), 37-50.

- Denisa Manea, A. (2014). Influences of Religious Education on the Formation Moral Consciousness of Students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 149(5), 518-523.
- Farisia, H. (2020). Nurturing Religious and Moral Values at Early Childhood Education. *Didaktika Religia*, 8(1), 1-27.
- FeldmanHall, O.; Otto, A. R.; and Phelps, E. A. (2018). Learning Moral Values: Another's Desire to Punish Enhances One's Own Punitive Behavior. *Journal of Experimental Psychology: General*, 147(8), 1211.
- Harris, K. M. A. (2021). Sekularisasi Etika dan Krisis Moral Masa Kini: Secularisation of Ethics and Contemporary Moral Crisis. *Afkar-Jurnal Akidah and Pemikiran Islam*, 23(2), 121-170.
- Hashim, R. (2005). Rethinking Islamic Education in Facing the Challenges of the Twenty-First Century. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 22(4), 133-147.
- Johansson, E. et al. (2011). Practices for Teaching Moral Values in the Early Years: A Call for a Pedagogy of Participation. *Education, Citizenship and Social Justice*, 6(2), 109-124.
- Mahooni, M. (2008). Morality in Classroom. *Journal of Moral Education*, 37(3), 240-250.
- Munastiwi, E.; and Rahmatullah, B. (2021). The Impact of Islamic Religious Education on the Development of Early Childhood Religious and Moral Values During the COVID-19 Pandemic in Indonesia and Malaysia. *Jurnal Pendidikan Islam*, 10(1), 49-66.
- Nadia, M. (2015). Professional Ethics of Teachers in Educational Institutions Nanigopal Malo. *International Research Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies (IRJIMS)*, 1(6), 94-98.
- Pajević, I.; Hasanović, M.; and Delić, A. (2007). The Influence of Religious Moral Beliefs on Adolescents' Mental Stability. *Psychiatria Danubina*, 19(3), 173-183.
- Rogers, L.; and Faust Sizer, N. (2010). Ethical Dilemmas in Education: Standing up for Honesty and Integrity. *Journal of Moral Education*, 39(2), 243-248.
- Setiawati, E.; and Junining, E. (2021). Linguistic Landscape as a Means of Reinforcing Character Education for Senior High School Students. *International Congress of Indonesian Linguistics Society (KIMLI 2021)*, p. 177-181, Atlantis Press.
- Stoeber, J.; and Yang, H. (2016). Moral Perfectionism and Moral Values, Virtues, and Judgments: Further Investigations. *Personality and Individual Differences*, 88, 6-11.
- Svensson, R.; Pauwels, L. J. R.; Weerman, F. M.; and Bruinsma, G. J. N. (2016). Explaining Individual Changes in Moral Values and Moral Emotions among Adolescent Boys and Girls: A Fixed-Effects Analysis. *European Journal of Criminology*, 1477370816649626, 23, 57-70.